

Keletről nyugatra

Szépirodalmi és Magvető – Könyvkiadás a Kádár-korban

2008. július 12. 00:00

Szalay Károly

Ezerkilencszáznegyvenöt előtt százegy könyvkiadó működött az országban, az államosítások után alig maradt egy tucat, szépirodalmat azonban csak az Athenaeum, a Révai, a Franklin és a Hungária összevonásával kialakított Szépirodalmi Kiadó adott ki. Ámde a legpárthűbb írókat is Nessus-köntösként kínoztta ez az egykiadós rendszer, s az átmeneti enyhülés időszakában a Magyar Írók Szövetsége Képes Géza irányításával megszervezte a Magvető Kiadót. Első igazgatója, Hegedűs Géza 1957-ben szétesztotta a rászoruló írók közt a kiadó pénztártartalékait, ezért eltávolították, s majdhogynem lecsukták. Azonban e rövid idő alatt is szabad szellemű irodalompolitikát alakítottak ki, amelyet csodálatos módon 1990-ig sikerült megőriznie a mindenkori vezetésnek. Újraélesztették vagy elindították több addig elhallgattatott író, nevezetesen Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor, Kodolányi János, Szabó Magda, Mándi Iván, Telegdi István, Végh György, Mészöly Miklós, Hernádi Gyula, Fodor András munkásságát, s megkezdték az 1949-ben letiltott Karinthy Frigyes életművének újrakiadását.

A Magvető kezdeményező, újító műhely volt, munkatársainak elve: „a cenzúra falait óvatosan, de szakadatlanul szét kell tolni”. A Szépirodalmi ezzel szemben nemesen konzervatív, színvonalas, de túlzottan óvatos és megalkuvó kiadáspolitikát művelt. eltérő karakterük, vetélkedőjük irodalmunkat szolgálta. Korrigálták egymást, s mérsékeltek a cenzúra hatását. A Szépirodalmi mindvégig szilárd volt, a Magvető 1957-től 1990-ig létbizonytalanságban szenvedett, változó erővel, de állandóan támadták minden oldalról.

E létbizonytalanság oka: a Magyar Szocialista Munkáspárt nem egy, hanem több párt volt. Belső harcot folytattak egymással a moszkoviták, a spanyolosok, a hazaiak, később a rákosisták, a maoisták, a reformkommunisták, a kádáristák, ami kihatott a kultúrpolitikára is. 1956 után ex-ÁVH-sok lepték el a szellemi életet, a kiadókat is. E tekintetben Kardos György – 1961-től a Magvető igazgatója – is megbízható káder lehetett volna, ő azonban a Katonai Főcsoportfőnökség főcsoportfőnöke volt, amely intézményt éppenséggel az ÁVH semmisítette meg a köztük folyó hatalmi harc során. Az ÁVH a moszkovita vonalat képviselte, a katonapolitikai elhárítás a hazai kommunistákból és a baloldalinak mondható horthysta tisztekből állott. Mivel Kardos katpolos volt eredetileg, az MSZMP bizonyos körei – a Magvetővel együtt – mindvégig gyanakvással szemlélték.

De miért folytatta Kardos a Magvető 1957 előtti, szabad szellemű és a hangadó pártvezetők előtt ellenszenves politikáját? Csak gyanítom, hogy

kijózanítóan hatott rá legjobb munkatársainak és barátainak kivégzése, az ő megkínzása az ÁVH-s orvos Janikovszky által, valamint bebörtönzése. És az sem lehetetlen, hogy megbánta katpolos múltját. Erre utal, hogy a Magvetőben mindenféle politikai üldözöttet és leszármazottat alkalmazott. És azt is csak gyaníthatjuk, hogy a nemzeti szellem és a nemzeti kultúra egyre erőteljesebb megbecsülése és ennek kifejezésre juttatása a kiadói gyakorlatban arra szolgálhatott, hogy megutált volt internacionalista, tehát magyarellenes elvtársait bosszantsa. Velük látványosan és nyíltan szembe nem fordulhatott, a párttal nem szakíthatott, mert kenyérkereső szakmája nem volt, s ha nem alkuszik meg, legalábbis közvetlenül 1956 után, akár visszakerülhetett volna a börtönbe.

Illés Endre könnyebben kezelhető eset volt. Már 1939-ben ismert író és a Révai Rt. irodalmi igazgatója. Őt is megcsapta azonban a szélsőjobb füstje, emiatt zsarolható volt, vagyis kommunista szemszögből megbízható káder.

A Szépirodalmi a magyar klasszikusok mellett az élő irodalom problémamentes műveit és problémamentessé tett íróit jelentette meg. A cenzúrázás, a „delfinizálás” fölsőbb utasításra történt. Németh László a Szépirodalmi szerzője volt, de a minőség forradalmát már a Magvető adta ki. Illyés Gyula egész életművét a Szépirodalmi gondozta. De a határon túli magyarokkal foglalkozó írásait a Magvető gyűjtötte egybe Szellem és erőszak címmel 1978-ban. Ezt a Gyorsuló Idő-kötetet azonban már nem engedte terjeszteni, bezúzásra ítélte a pártközpont, ám Kardos titokban pincében raktározta, s 1988-ban került könyvforgalomba. Márai szerint Illyés cikkei csak moszkvai jóváhagyással jelenhettek meg. A „nagy testvér” így akart „a rakoncátlankodó Ceausescu ráreccsenteni, megvillogtatva előtte a magyar irredenta lehetőségét”. Majd így folytatta: „Igaz, sürgősen ki is vonták a forgalomból a közbeszólást, elégnek vélték a fenyegetést zárt körben.”

Gyanakodott azonban másra is Márai. A mai SZDSZ-es liberálisokat, az akkori szamizdatosokat Kádár őfelsége engedélyezett és fizetett ellenzékének tartotta. Aminek kétségkívül voltak jelei. Az egyik író megverték, lecsukták, letiltották, a másikat ugyanazért nyugatra ösztöndíjazták, s diplomata-útlevéllal „sújtották”. Kardos György nem kedvelte ezeket az akkor még maoista, rákosista mai liberálisokat, de Aczél diktált, ő pedig legfőljebb lázadozhatott ellene. Aczél tukmálta rá **Eörsit**, Konrádot, Harasztit, Dalos Györgyöt a Magvetőre. **Eörsi** drámakötetét vagy háromszor megszerkesztettem, de megjelentetését Aczél tiltatta le rendre, mert **Eörsi** belenyikkantott mindig valamit a nyugati szabad levegőbe, ahová egyébként Aczél ösztöndíjazta. Kardos elmondása szerint Dalos Györgyöt a KGB jelentette föl itthon, mert Rákosit akarta visszahozni Kádár helyébe. Lássatok csudát! Dalos György Rákosi száműzetésének isten háta mögötti helységétől, a kirgíziai Tokmaktól Nyugat-Berlinig futott, ahová Aczél száműzte oly sikerrel a Kádár- és Aczél-ellenes szélsőbaloldalt, hogy művei sokáig csak németül jelentek meg. Igaz, Aczél forszírozta, hogy itthon is megjelenjen, nyilván,

hogy megfossa a hazájában „elhallgattatott író” nyugat-európai nimbuszától, amire Dalos is rájött, és alig félívnyi kéziratot adott le a Magvetőnek.

Aczél és Kardos közötti évődő huzakodásnak tartom utólag a Tallózó sorozat körüli cirkuszt is. Aczél erőszakoskodására Kardos szerződést kötött Mészöly Miklóssal s vagy nyolc irodalomtörténésszel, de Kardos, hogy megszabaduljon tőle, provokálta a rátukmált Mészölyt, aki beugrott, és szakítottak. Mészöly ide-oda tanglija (négyszer oda-visszázott a két kiadó között) tipikus jellemzője volt a két szomszédvár közti viszonyoknak. Béládi Miklós alatt még a Magvető szerzője volt Mészöly, Hernádi, Fodor András. Kardos elől menekültek a Szépirodalmiba. Hernádi azért sasszézott vissza a Magvetőbe, mert Illés egy szerződött kézírata miatt följelentette a pártközpontban. Fodor pedig a Magvetőbe vitte ezernyi taposóaknát rejtő memoárját, az Ezer este Fülep Lajossal-t. De átpártolt a Magvetőhöz Kolozsvári Grandpierre Emil, Remenyik Zsigmond, Rónai György, Tersánszky Józsi Jenő, Tamási Áron, Tandori; Szentkuthy pedig el sem ment onnét, hiszen nemcsak kiadta őt rendszeresen a Magvető 1957 után, hanem életre galvanizálta fő művét, a Szent Orpheus breviáriuma sorozatát a hetvenes évektől kezdve.

Nádas Péter összekülönbözött a Magvetővel, és átment a Szépirodalmihoz. Itt említem meg, hogy Aczél György afféle cumaei Szibilla jósnői előrelátásával már korán „szervezte az SZDSZ-t”, menekítve leendő tagjait nyugatra, hogy ott idejében kiépíthessék bázisaikat.

A népi és a posztnépi írókat a Szépirodalmi adta ki. De a problematikusok a Magvetőben jelentek meg, Csoóri, Czine, Kiss Ferenc, Nagy Gáspár és Csurka is. A Lukács György által halálba szakált Hamvas Béla Karneválja, Várkonyi Dunántúlja, a Szíriat oszlopai (kibővítve!) is többek között.

Kassák Lajos, a nemzetközileg legismertebb proletárköltő és festőművész önéletrajza, az Egy ember élete (1927–1935) a szovjet megszállás után csak megcsonkítva, a „Kommün” könyve nélkül jelent meg. A Magvető 1983-ban a teljes művet kiadta, amiért Aczél kezdetben dühöngött, később Párizsban dicsekedett vele.

Karinthy Ferenc Budapesti ősz című ötvenhatos regényének kéziratát hozta át nekünk a Szépirodalmiból, mert Illés elfektette. Amikor akciónkat megtudta, panaszt tett Aczélnál, aki a kéziratot visszaadatta, s Illés ezután gyorsan megjelentette. Szász Imre Ménesi útját azonban már nem merte vállalni. Kiadtuk mi rögvést. Ami azért volt sorsdöntő a számomra is, mert a Ménesi út kisodorta Kardos fiókjából az ott elfekvő Szerelmes éveinket, amelyben parasztkínzást, kitelepítést, egyetemi koncepciót pert s ötvenhatot mint jogos szabadságharcot szerepeltettem. Kertész Imre Sorstalanságát viszont a Magvető utasította el, mire a Szépirodalmi azonnal kiadta. A magyar őstörténet szempontjából fontos Tarihi Üngürüsz és Madzsar Tarihit számomra ma is érthetetlen cirkuszosítások közepette jelentettük meg.

A legfontosabbnak a trianoni kérdést valamiképp érintő könyvek kiadását ítélem, olyan könyvekét, amelyek valamilyen formában az elszakított

területekkel foglalkoznak. Így a Szepességi krónika Lőcséről, a Kincses Kolozsvár, az Ódon Erdély, amely a többi kiadó előtt is megnyitotta ezt a tematikát. Például a Kossuth, a pártkiadó megjelentette a Karinthy Frigyes irredenta szellemű Trianon-írásairól szóló tanulmányt („Elmondom hát mindenkinek”). Úttörő kiadvány volt Karácsony Sándor Magyar észjárása. Csáth Géza, Roheim Géza, Ferenczi Sándor, Hermann Imre könyveinek a megjelentetése is, amely rehabilitálta a „Budapesti Iskolát”, és fölszakította a gátakat a pszichoanalízis előtt. Herman Ottó természettudományos kötete adott bátorságot a Gondolatnak, hogy kiadjon egy másik Herman-kötetet, amelyet évek óta megszerkesztve őriztek a fiókban.

A könyvkiadók létét nemcsak a politikai huzavonák, hanem a gazdasági feltételek is befolyásolták. A kiadói főigazgatóság minden esztendőben az előre benyújtott éves tervekre adott pénzt, ezt az összeget azonban tetszés szerint növelhették az egyes kiadók, ez biztosított nekik némi szabad mozgásteret. A Szépirodalmi anyagi bázisa a klasszikusok kiadása volt; az Olcsó Könyvtárba például az Európától oroztak el külföldi klasszikusokat. És nemes veretű külföldi ponyvákat is. A Magvető mindkét kiadótól elcsaklizott írókat, műveket. Az Albatrosz, a Rare, az Olcsó Könyvtár és más sorozatok haszonnal jártak, csakúgy mint Aszlányi, P. Howard és főleg a Rakéta Regényújság. Ez utóbbiból csúnyán kiforgatta Kardos Domokos Mátyást s vele együtt a Szépirodalmi is. Szilvási Lajost, Berkesi Andrást soha senki nem tartotta írónak, de az egyik a Szépirodalmi, a másik a Magvető „fejőstehene” volt. A sors fintora, hogy az áporodottan szocialista kalandponyvairó, Berkesi regényeinek hasznából a Magvető netán ma is értékes és rendszerellenes műveket adott ki. Illés Endre haláláig, nyolcvannégy éves koráig a Szépirodalmi igazgatója volt. Kiadója anyagi helyzetét a Révai nagylexikon hasonmás megjelentetésével akarta stabilizálni, Aczél azonban menet közben betiltotta a forgalmazását. Ebbe a kiadó anyagilag belebukott, Illés Endre pedig belehalt a kudarcba.